

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

מוקדש לזכר אמי מוחתי מרים בון ז"ל

א. ארץ ישראל במחשבת חכמי ימי הביניים

ארץ ישראל נחשבה מאז ומעולם כארץ מקודשת, כמקום השראת השכינה. ר' יהודה הלוי כותב אודותיה:

אבל אדם היא הייתה אדמתו ובה מת... והיא הארץ הנקראת 'לפני ה',
הנאמר עליה 'תמיד עיני ה' אלקיך בה', ועליה נפלה הקטאה והחמדה בין
הבל וקין בתחילה כשרצו לדעת איזה מהם הרצוי להיות במקום אדם
וסגולתו ולבו, לנחול את הארץ ולהדבק בענף האלקי.¹

וכן 'שם השכינה שכנה לך, והיוצרך פתח למול שערי שחק שעריך'.²
על השראת השכינה בארץ ישראל כותב הרמב"ן:

אבל אנחנו עם זה מחזיקים דבר הגאולה מפני שהיא אמת מפורסם אצל
בעלי התורה והנבואה... ומשתעשעים בדבריה מפני שאנחנו מצפים לה
מתקותנו שנשיג מן הקרבה אל האלוקים בהיותנו במקדשו עם כהני
ונביאיו... והיותנו בארץ הנבחרת ושכינתו שורה אצלנו יותר ממה שאנחנו
יכולים להשיג היום בגלות...³

אולם המשיכה לארץ ישראל מכוח קדושתה אמנם ריתקה אליה את עם ישראל,
אולם יחד עם זה גם הרחיקה רבים, בהיותה בעלת תביעות דתיות חמורות
מיושביה. הרמב"ן כותב על כך:

נמצא קרובן של ישראל אצל הקב"ה הוא הגורם ריחוקם. וכל שכן

¹ ספר הכוזרי, מאמר שני, ד.

² ריה"ל, ציון הלא תשאלני, ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, א, ירושלים
תשט"ו, עמ' 486.

³ רמב"ן, ספר הגאולה, כתבי הרמב"ן א, מהד' שעוועל, ירושלים תשכ"ג, עמ' רעט-רפ. וראה
פירוש הרמב"ן לוי יח כה.

הזוכים לישב לפני הקב"ה בארצו שהם כמו רואי פני המלך, ואם זהירים בכבודו טוב להם ואשריהם, ואם ממרים בו, אוי להם יותר מכל הבריות שהם עושין מלחמה ומכעיסין את המלך בפלטרין שלו.⁴

דברים ברוח זו כותב גם המהר"ם:

ובלבד שיהא פרוש מכאן ואילך ויזהר מכל מיני עוון ויקיים כל המצוות התלויות בארץ, שאם יחטא שם בארץ ישראל יענש יותר מכל עבירות שיחטא בחוצה לארץ, כי השם דורש אותה תמיד ועיני השם בה והשגחתו תדיר, ואינו דומה המורד במלכות בפלטרין למורד מרחוק חוץ לפלטרין, והיינו מארץ אוכלת יושביה' (במ' יג לב)... ולא תקיא הארץ אתכם כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם" (וי' יח כח), לפי שמקאה עוברי עברות.⁵

ישם לב לכך, שגם הרמב"ן וגם המהר"ם מרוטנברג, הגם שהזהירו מפני חיים שלא בקדושה בארץ ישראל, להם עצמם הייתה זיקה נפשית עמוקה לארץ ישראל, ושניהם אף עלו לארץ בגופם. שניהם מטעימים שהעלייה לארץ ישראל מותנית בהקפדה יתרה על קיום המצוות. המהר"ם למד בבית מדרשו של ר' יחיאל מפריס שעמד בראש הוויכוח היהודי הנוצרי בפריס, שבעקבותיו יצאה הגזרה על שריפת התלמוד. המהר"ם הושפע מאוד ממאורע זה של שריפת התלמוד בשנת 1242, ואירוע זה הוליד אצלו איבה קשה לנצרות. ייתכן אף שמפלת הצלבנים בארץ ישראל נתפסה אצלו כאות משמים הקורא לעלייה לארץ. המהר"ם כאמור עלה לארץ ישראל, אולם נתפס בשעת יציאתו מגרמניה והוכנס לכלא.⁶

יחס חיובי לעלייה לארץ נודע מתלמידו של ר' יצחק בן אברהם (ריצבי"א), מגדולי בעלי התוספות בצרפת בסוף המאה הי"ב ובתחילת המאה הי"ג, המתייחס למעשה לעלייה כמעשה המקרב את הגאולה. אם היהודים יישארו בגולה וימתינו לנס משמים, המשיח לא יבוא, ואף לא יתגלה בארץ ישראל כשהיא בידי הגויים:

ולאחר שנתיישבו בירושלים חכמים מדי רוחות וחסידיים ויראי השם יגלה משיח ביניהם... ואל יעלה על לב איש שיגלה מלך המשיח על ארץ לא

⁴ הרמב"ן בדרשה לראש השנה, כתבי הרמב"ן, עמ' רמט. וראה י' תא שמע, הערה על אודות יחסם של קדמוני אשכנז לערך העלייה לארץ ישראל, שלם ו' (תשנ"ב), עמ' 315-318.

⁵ המהר"ם מרוטנברג, שו"ת מהר"ם, מהדורת א"מ בלוד, ברלין תרנ"א, עמ' 5.

⁶ אי גרוסמן, זיקתו של מהר"ם מרוטנברג אל ארץ ישראל, קתדרה 84 (תשנ"ז), עמ' 80.

החתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

טהורה. וגם אל ישגה לחשוב שיבוא גם בארץ ישראל בין הגויים. הטועה בזה לא חש לכבודו של מלך המשיח. אך ישראל תופשים התורה, חסידים ואנשי מעשה, מארבע רוחות העולם, אחד מעיר ושניים ממשפחה, כל איש אשר נשאו לבו ונדבה רוח טהורה והכשר חבת הקדש לבוא בארץ ישראל, ועליהם יגלה מלך המשיח.⁷

לחוששים מפני דירת ארץ ישראל בגלל קדושתה הרבה, שותף גם השליה, ר' ישעיהו הורוויץ, שעלה לארץ מפראג בשנת 1621. השליה מזהיר מפני מציאות של 'ארץ אוכלת יושביה', וגם מפני הרעיון שיהודים חיים בארץ ישראל חיי שיגרה ובטחון ומרגישים את עצמם כאדוני הארץ ובעליה. אין עם ישראל אדוני הארץ אלא גרים ותושבים בלבד:

וצריך האדם הדר בארץ ישראל לזכור תמיד בשם [ארץ] כנען המורה על עבדות והכנעה [לה']... תזכרו להיות גרים בארצכם, כמו שאמר דוד 'גר אנכי בארץ' (תהי' קיט ט)... הכלל העולה, יושבי הארץ צריכין להיות בהכנע וכמו גרים, לא יעשו העיקר להתיישב באיתן מושבו... רק יהיה בארץ מגורי אביו... וסימנך 'ארץ אוכלת יושביה היא', מכלה את הרוצים לישוב בה בשלוח ובתוקף, לאכול פירותיה ולהנות בה לבד.⁸

החרדה מפני החטא ועונשו בארץ ישראל באה לידי ביטוי גם בדברי ר' יהונתן אייבשיץ:

כנסת ישראל צווחה באלה ובשבועה 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה' (שה"ש א ז) נגד קיבוץ ישראל, באם שהכל נועזו יחדיו לילך לירושלים, וכל האומות מסכימים, אפילו הכי צווחה שחלילה תלך שמה, כי הקץ סתום ואולי אין עתה הזמן האמיתי, רק עת רצון לפי שעה, והיום או מחר יחטאו ומוכרחים לגלות פעם שנית חס ושלוש, ואחרון קשה מן הראשון. ולכן בקשה שלא ילכו 'עד שתחפץ' (שה"ש שם), ר"ל עד שיגיע הזמן ומלא את הארץ דעה.⁹

7 גרוסמן, שם, עמ' 81.

8 ר' ישעיהו הורוויץ, שני לוחות הברית, ורשה תרנ"ג, צילום ירושלים תשכ"ג, ג, דף יא ע"א; יהונתן אייבשיץ, אהבת יהונתן, ורשה תרל"ב, ואתחנן, דף עד עא. וראה א' רביצקי, 'הציבי לך ציונים לציון, גלגולים של רעיון', ארץ ישראל בהגות היהודית בימי הביניים, עורכים מ' חלמיש א' רביצקי, יד בן צבי, ירושלים תשנ"א, עמ' 31.

ב. רעיון שלוש השבועות

הגמרא¹⁰ דנה בשלוש שבועות שהשביע הקב"ה את ישראל והעמים: "אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדא"י. מרדכי ברויאר כותב אודות השבועות הללו:

ההגות היהודית המסורתית תפשה את שלוש השבועות כציוני דרך לעם בגלות, ולא כתמרור אזהרה לעולים לציון. תפישה זו לא סתרה אפוא עלייתם של יהודים לארץ ישראל אפילו בקבוצות גדולות ומאורגנות, כל עוד נשארו פזורי ישראל בגלותם... לא מצינו ששלוש השבועות נפסקו במפורש להלכה לדורות... גם עם התארגנותן של קבוצות עולים גדולות ומלוכדות... לא עלתה שאלת שלש השבועות הלכה למעשה".¹¹

ככל הידוע, הרמב"ם היה הראשון שנוקק לנושא שלוש השבועות:

לפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקדש, שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה הראויה, ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות, הזהירם מלעשות זה, והשביע באומה על דרך משל ואמר "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שה"ש ב ז), ואתם, אחינו אהובינו, קבלו עליכם שבועתו ואל תעירו את האהבה עד שתחפץ, ובורא העולם במדת רחמים יזכיר אותנו ואתכם לקבץ גלויות נחלתו.¹²

במרוצת המאה הי"ג החלו עליות לארץ ישראל מבתי המדרש הצרפתיים של בעלי התוספות, כשהמניע לעלייה היה הלכתי מובהק ולא משיחי. הרמב"ן קובע שמצוות יישוב ארץ ישראל נוהגת גם בתקופת הגלות: "שלא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות, בדור מן הדורות".¹³ דווקא בתקופה זו של עליות מתגלה גם התנגדות לעלייה. ר' עזריאל מחוג המקובלים בגירונה, ממנו יצא גם הרמב"ן, כותב:

¹⁰ כתובות קיא ע"א; שיר השירים רבה ב ז.

¹¹ מ' ברויאר, הדיון בשלש השבועות בדורות האחרונים, גאולה ומדינה, ירושלים תשל"ט, עמ' 49-57.

¹² איגרת תימן משנת 1172.

¹³ הרמב"ן, הוספות לספר המצוות של הרמב"ם, מצות עשה ד'.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

כל מקום שגלו ישראל, קדושה ביניהם בכל מקום שגלו שם. ולכך לא אבוא בעיר שחברה לה יחדיו, לירושלים של מטה, עד עת קץ שישבו שם ישראל והשכינה חוזרת עמם... אבל בזמן הגלות, ומשום "יהי בקרבך קדוש, לא אבוא בעיר" (הושע יא ט).¹⁴

היינו, לדעתו אין מצוות יישוב ארץ ישראל נוהגת בזמן הגלות. דעה דומה מביע גם רבנו בחיי בן המאה הי"ד:

וכן אנחנו צריכים ללכת בדרכי האבות, להתקין עצמנו להקביל פניהם [של בני עשן] במנחה ובלשון רכה, ובתפלה לפני ה' יתברך. אבל במלחמה אי אפשר, שנאמר "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו'. השביעם שלא להתגרות מלחמה עם האומות.¹⁵

אפילו אישתורי הפרחי, חוקר ארץ ישראל שחי בארץ במאה הי"ד נוהר בשלוש השבועות: "תנא בשם ר' מאיר: כל מי שקבוע בארץ ישראל ומדבר בלשון הקדש וכ"י הוא מובטח שהוא בן העולם הבא" (ירוש' שקלים ג ד). מיהו, מכל מקום, לא יעלו על מנת לכבוש עד שיבוא הקץ, וכדאיתו בסוף מסכת כתובות: "אם תעירו ואם תעוררו"... שלא יעלו בחומה.¹⁶ וכך סבור גם הריב"ש.¹⁷

חכמי התקופה, הגם שחייבו את עצם העלייה לארץ, שללו עלייה בחומה, בכוח הזרוע. אולם מצינו חכם בן המאה הטי"ז מוציא ספרד באיטליה, ר"י דיליאון, בעל 'מגילות אסתר', הסבור שחובת העלייה לארץ בזמננו אינה חלה אפילו על היחיד:

מצוות ירושת הארץ ושיבתה, לא נהגה רק בימי ויהושע ודוד, וכל זמן שלא גלו מארצם. אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח. כי אדרבה, נצטוונו לפי מה שאמרו בסוף כתובות שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש את הארץ בחזקה, והוכיחו מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וכו', ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה. ומה שאמר הרמב"ן, שהחכמים אמרו כי כבוש הארץ היא מלחמת מצווה, זה כאשר לא נהיה משועבדים לאומות. ומה שאמרו עוד, שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זה דוקא בזמן שבית המקדש

¹⁴ ר' עזריאל, פירוש האגדות, ירושלים תשי"ה, עמ' 29-30.

¹⁵ רבנו בחיי בן אשר, פירוש על התורה, ירושלים תשי"ח, וישלח לב ו.

¹⁶ אישתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תרנ"ז, עמ' קצז.

¹⁷ ר' יצחק בר ששת, שו"ת הריב"ש, קושטא ש"ן, סימן קא.

יהושפט נבו

קיים, אבל עכשיו אין מצווה לדור בה.¹⁸

גם המהר"ל מפראג נזקק במאה הטי"ז לנושא העלייה לארץ. המהר"ל מסביר שכל שינוי ממצב טבעי הוא דבר זמני ואינו קבוע. כך גם הגלות היא תופעה זמנית ואיננה קבועה. לכן גזר הקב"ה את שלוש השבועות, כדי שלא ידחקו ישראל את השעה:

כי הקלות הוא שנוי סדר העולם, ודבר כמו זה קשה שיעמוד בשנוי הסדר שלו, ותמיד הוא חפץ לבטל השנוי, דהיינו שיתקבצו מן הפיזור ויעלו בחומה לשוב מן האומות... לכן גזר שלא ימרדו באומות לצאת מתחום רשותם... גזר שלא יהיו האומות משעבדים בהם יותר מזי, ואם לא כן, לא היה קיום אל הגלות... גזר עליהן שלא יעלו בחומה שזהו קיבוץ גלויות, והוא ביטול הפיזור... שלא יצאו מן הגלות והשעבוד... שלא ידחקו את הקץ, פירוש להביא את הקץ שלא בזמנו על ידי תפלה ותחנונים... וכלל אלו הדברים כי גזר השיי את הגלות, שלא יצאו מן הגלות והשעבוד... השביעם בשמים ובארץ שהם שומרים על הסדר אשר השיי סדר אתם ולא ישנו ולא ימירו את אשר גזר השיי.¹⁹

גם השלי"ה, כפי שכבר ראינו, המזהיר מפני קדושתה הרבה של ארץ ישראל, חושש לשלוש השבועות:

בזמן הגלות, שהוא בעוונותינו הרבים פירוד [בעליונים] ולא דיבוק, אז צריכים אנו לסבול, כדאיתא במדרש "השבעתי אתכם וכו', שלא ימרדו".²⁰ ואדרבה, לקבל ההכנעה.

בדורנו העמידנו הרב שאול ישראלי על כך שעם קום המדינה ברישיון העמים פג תוקפן של שלוש השבועות:

וניתנה הרשות לעלות לכל ישראל לארץ שלא על ידי יד חזקה, באופן שעיקר העונש שבדברי התוכחה שהוא "ואתכם אזרה בגוים". עונש זה

¹⁸ יוסף די ליאון, מגילת אסתר על ספר המצוות לרמב"ם, מצות עשה ד', ירושלים תשי"ט, ח"ב, עמ' 42.

¹⁹ המהר"ל, נצח ישראל, פרק כד, עמ' קכב-קכג. ראה אי"ד קולקה, הרקע ההסטורי של משנתו הלאומית של המהר"ל מפראג, ציון, ספר היובל, נ (תשמ"ה), עמ' 281.

²⁰ השלי"ה, שני לוחות הברית, ח"ג, דף מח ע"ב. לנושא זה ראה בתרחבה אי רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עם עובד, ירושלים תשנ"ג, עמ' 278-294, ובו נסתייענו בכתיבת דברים אלו.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הזוהרות

בצירוף לשבועה "שלא יעלו בחומה..." פג תוקפו עם הקמת המדינה ברשיון העמים... דבר גדול זה בא לנו בהקמת המדינה, ניצלנו על כל פנים מאימת השבועה ומאירתה... והכרה זו של האו"ם בזכות ישראל ודאי מספיקה להחשב שלא 'ביד חזקה'.²¹

ג. העלייה לארץ במחשבת ישראל בעת החדשה

1. תלמידי הגר"א

תלמידי הגאון מווילנה ראו בהופעת רבם הבקי בכל חדרי התורה, בגולה ובנסתר, התגלות שמימית. במסגרת התפיסה שעת הפקידה הקרובה היא שנת ה'ת"ר, מהווה הופעתו של הגאון מווילנה אירוע היסטורי המבשר את תקופת 'עקבתא דמשיחא'.²²

תלמידי הגר"א עלו לארץ ישראל בראשית המאה הי"ט. הם היו חזורי אמונה כי את המעשה האלוקי יש לקדם על ידי עשייה אנושית, עשייה הכוללת פרט לקיום מצוות קפדני, גם מעשים שיביאו ליישובה מחדש של ארץ ישראל, וזאת באמצעים אנושיים ובהשתדלות אנושית אקטיבית.²³

ר' שמואל מאלצאן, המתבסס על תורת הגר"א בענייני אמונה והשגחה, טוען כי לדעת הגר"א, גם הפעילות האלוקית עצמה נעשית בדרך הטבע ולא בדרך נס, וכשם שההשגחה הכללית מנהיגה את העולם בדרך הטבע, גם ההשגחה הפרטית נעשית בדרך הטבע.²⁴ עיון במכתבים ששיגרו הפרושים תלמידי הגר"א למשה מוונטיפיורי בקיץ תקצ"ט מורה כי מתוך תפיסה משיחית הרואה ביישוב הארץ ובהפרחת שממותיה את אחד מסימני הגאולה, ביקשו הפרושים להפנות חלק מבני הכולל לעבודה חקלאית.²⁵ תלמידי הגר"א התגברו על איסור שלוש השבועות בטענה שהאיסור על זחיקת הקץ המוזכר בתלמוד תקף בזמנים שאינם עתות פקידה. אולם כאשר מגיעה עת פקודה, לא רק שהרשות נתונה

²¹ הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה, הוצ' מורשת, תל אביב תשי"ז, עמ' לא.

²² א' מורגנשטרן, תפיסות משיחיות ויישוב ארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה הי"ט, גאולה בדרך הטבע, תלמידי הגר"א בארץ ישראל, הוצ' מאור, ירושלים תשנ"ז, עמ' 6-7.

²³ א' מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע במסורת תלמידי הגר"א, משיחיות ויישוב ארץ ישראל, יד בן צבי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 107.

²⁴ שם, עמ' 108.

²⁵ הנ"ל, תפיסות משיחיות, עמ' 48.

לדחוק את הקץ, אלא חובה לעשות זאת ולקדם את תהליך הגאולה.²⁶ לפי חיישובי הקץ הייתה שנת ה'ת"ר (1848) אמורה להיות שנת הגאולה. ההתעוררות לגאולה וההתלהבות שנלוותה אליה באות לידי ביטוי בהרחבה רבה בספרו של ר' הלל שקלובר, שארו ותלמידו של רבנו הגר"א, 'קול התור', הנספח לספר התקופה הגדולה.²⁷ מחבר הספר 'התקופה הגדולה' מעיד שמצא בספר 'קול התור' מהגאון המקובל ר' הלל שקלובר "אור גדול מתורתו של רבנו הגר"א זצ"ל המאיר עינים בעניין... חזון הגר"א על שאלת אתחלתא דגאולה ודרכי הגאולה". ר' הלל משקלוב כותב ב'קול התור':

על פי רבינו הגר"א כל עבודת קבוץ גלויות, בנין ירושלים והרחבת יישוב ארץ ישראל להחזרת השכינה, כל עיקרי העבודה [בנין ונטיעה] וכל פרטיה ופרטי פרטיה נאחזים בייעודו ובתפקידו של משיחא דאתחלתא משיח הראשון, משיח בן יוסף, שהוא הכח הניסי המסייע לכל פעולה הנעשית באתערותא דלתתא על דרך הטבע, כי משיח בן יוסף מארץ ומשיח בן דוד משמים... "וירשתם אותה וישבתם בה", אומר רבנו הגר"א: בזכות "וירשתם אותה" תשבו בה. ובמה תירשוה? בחזקה. וחזקה היינו בנין ונטיעה (עמ' תיט).

בדברי הגר"א, לפי מה שנמסר בידי תלמידו ר' הלל משקלוב ב'קול התור' (פי"א אות ב'), נאמר:

כל עבודת קבוץ גלויות, בנין ירושלים, והרחבת יישוב ארץ ישראל וכו', תפקידו של משיחא דאתחלתא, משיח הראשון משיח בן יוסף, כמו שהיה בימי כורש וכו' ברשיון מלכי האומות בבנין ונטיעה וכו', ולעת הצורך – בחזקה! (עמ' תלו-תלח).

ב'קול התור' מובא גם שהגר"א עצמו עודד את תלמידו לעלייה:

ומי גדול לנו בכל הדורות האחרונים כרבינו הגר"א קדוש ישראל, אשר בדברים חוצבי להבות אש האץ בתלמידיו לעלות לארץ ישראל ולעסוק בקבוץ גלויות, והרבה לזרז את תלמידיו להחיש את קץ המגולה לקרב קץ הגאולה על ידי יישוב ארץ ישראל. כמעט בכל יום דבר אלינו רבינו ברתת

²⁶ הני"ל, תפיסות משיחיות, עמ' 7.

²⁷ התקופה הגדולה, מאת מנחם מ' כשר, מכון תורה שלמה, ירושלים תשכ"ט. ספר זה עוסק בנסי מלחמת ששת הימים ובהיבט האמוני שבעקבות מלחמה זו.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

והתרגשות כי "בציון ובירושלים תהיה פליטה" ולא לאחר את המועד. מי ימלל ומי יתאר את גודל דאגתו של רבינו בדברו אלינו הדברים כאלה וכאלה ברוח קדשו ובדמעות בעיניו.

וכן כתב שם:

פליטה בציון וכו' ובמדה שיגדל קבוץ הגלויות יתגבר הסטרא אחרא, ואז תוסיף גם קטגוריא נגד אלה שאינם מחזקים בקבוץ גלויות אחר שנפתחה האתחלתא בזה, כי אז תהיה פליטה בציון ובירושלים ובשרידים וד"ל. ועל זאת דאג רבינו מאוד (עמ' תמה).

עוד כתב ר' הלל משקלוב:

ובעוונותינו הרבים רבים החוטאים חטא גדול של "וימאסו בארץ חמדה". גם רבים מתופשי התורה לא ידעו ולא יבינו שנתפשו בחטא המרגלים, נסחפו בקליפת חטא המרגלים בכל סברות כוזבות וכו'. כי בקבוץ הגלויות יגבר הסטרא אחרא ר"ל, וזאת מה שנאמר במדרש כשישראל יוצאים מן הגלויות עמלק מזדמן להם בדרך, וזהו כוח הטומאה אשר על זה נאמר "אשר קרך בדרך". מה חזק כח השטן שהכניס דעה כוזבת גם בתופשי התורה לעכב את הגאולה, הרי המרגלים היו גדולי ישראל והשטן השיאם ר"ל. (עמ' תמט).

לקראת בוא שנת ה'ת"ר, שנת הגאולה, גברה ההתרגשות בירושלים. אולם כאשר חלפה שנה זו והגאולה לא התרחשה, גרם הדבר לאכזבה רבה. בעקבות המשבר התגברו הקולות שטענו כי יישוב ארץ ישראל איננו הדרך הלגיטימית לקירוב הגאולה, וכי יש להתמקד בפעילות רוחנית.²⁸

אי-בואו של המשיח במועד המיוחל הביא להעלאתן מחדש של המחלוקות הישנות בדבר צורכי הגאולה. קבוצה בקרב אנשי הכולל, שמספר חבריה הלך וגדל, החלה לדגול בנסיגה מן התפיסה המקובלת בדבר קירוב הגאולה בדרך של בניין ועשייה.²⁹

2. מתנגדי העלייה

באותה עת בה פעלו תלמידי הגר"א מתוך התלהבות, חדורי אמונה בגאולה

²⁸ א' מורגרנשטרן, 'תפוצתה של האמונה בגאולה בשנת ת"ר', שם, עמ' 13-14.

²⁹ הנ"ל, 'חנסיגה מרעיון הגאולה בדרך הטבע', שם, עמ' 223.

הקרובה ובדרכי הבאתה בפעילות יישובית אקטיבית, קמו גם רבנים שהביעו התנגדות לרעיון יישוב ארץ ישראל. בראש תנועת ההתנגדות אפשר לראות את הרבי מליובאוויטש, הרב שלום דב בער שניאורסון, אשר שקד להחדיר בלבבות את הרעיון כי עצם ההתעוררות הציונית מכחישה את האמונה במשיח, משום היומרה לדחוק את הקץ ולהביא את הגאולה בידי אדם. בשנת תרס"ב (1902) כתב הרב מ"נ כהנא שפירא מקשונז:

חלילה לנו להלך בעקבות האנשים החוטאים האלה, החותרים להם והותרים לנפשם גאולה טבעית, אחרי שלא הותר לנו... כי אך פעולת התשובה לבדה נמסרה בידינו לקרב הקץ. אבל מעשה הקבוץ וההבאה [לארץ] תלויים רק בידי ה' לבדו....³⁰

אישיות רבנית אחרת שדגלה בהתנגדות להתעוררות הלאומית הוא הרבי ממונקטש, שיצא נגד כל ניסיון או יומרה לבנות את ארץ הקודש בדרכי חולץ בידי עוברי עבירה. יתר על כן, הרבי אף התנגד להתיישבותם בארץ ישראל של יהודים יראי שמים. הרבי דגל בתפיסה המוכרת מימי הביניים, המטילה חרדה ואימה על מתיישבים פוטנציאליים בארץ ישראל שקדושתה רבה, ואשר תובעת מיושביה רמה רוחנית גבוהה ביותר, בהיותה פלטרין של מלך.³¹ לדעת הרבי ממונקטש, כגודל קדושתה של ארץ ישראל כן גודל טומאתה. בה מותרים הנוכחות האלוקית הישירה מחד, והכוחות השטניים מאידך. הארץ מושגחת בהשגחה אלוקית ישירה ללא תיווך של כוחות טבעיים.³² האחיזה הציונית בארץ ישראל אינה אלא גילוי חיצוני של היסודות ההרסניים האורבים לקדושה בתוך ביתה פנימה. "בנסיון כזה", כותב הרבי סמוך לפטירתו בשנת תרצ"ז, "היה יכול לעמוד רק אברהם אבינו בגודל קדושתו. אבל לנו די והותר אלה הנסיונות והמלחמות שיש לנו... ועל זה בקש אברהם אבינו אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (ברי' כד ג), שלא יעלו בניו ח"ו ההשפעות למקום הכנעני בפלסטינה... כי רק אנכי [אברהם] לבדי אוכל להלחם [עם כוחות הטומאה]

³⁰ א"ב שטיינברג, דעת הרבנים, ורשה תרס"ב, עמ' 39. מכאן ועד סוף פרק ג הדברים מובאים ברובם מתוך ספרו של אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עם עובד, ירושלים תשנ"ג, עם הוספות משלנו.

³¹ רביצקי, שם, עמ' 67-68.

³² ראה רמב"ן לויקרא יח כה.

להכניעם לגמרי, אבל לבני אחרי אינני רוצה בזה, כי להם סכנה ממש הנסיעה לשם".³³

בדברי הרבי מסאטמר, הרב יואל טייטלבוים, הייתה לרעיון שלוש השבועות עדנה, בהעניקו להן תוקף הלכתי מחייב: "לעבור על השבועות הוא ביהרג ולא יעבור, ואף אם יכופו אותם במיתה של כל מיני ענויים קשים לצאת מן הגלות, אסורים לצאת מן הגלות ממש כדין שמד".³⁴ וביחס לעונש הכרוך בעבירה על איסור זה הוא כותב: "לא מצינו בקראי עונש רע ומר נורא ואיום כזה, אני מתיר בשרכם, הפקר ממש... זולת על אותו העון של העברה על הקץ ועל השבועה".³⁵ השואה איננה מצטיירת במחשבת הרבי מאסטמר כליקוי מאורות וכחסתת פנים, אלא דווקא כגילוי פנים של מידת הדין:

בעוונותינו הרבים סבלנו צרות רבות ומרירות כלענה אשר לא הייתה כזאת לישראל מאז היה לגוי... והנה לפני ישראל בכל הדורות כשהגיעה עת צרה ליעקב, חקרו ודרשו מה זה ועל מה זה. איזה עון גרם להביא לידי כך, לשים לב לתקן ולשוב אל השם יתברך... ועכשיו בדורנו זה אין צריכים לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת... המינים והאפיקורסים עשו כל מיני השתדלות לעבור על השבועות הללו, לעלות בחומה וליקח מעצמם ממשלה וחירות קודם הזמן, שזהו דחיקת הקץ... נעשו מעשים רבים בהמון בריות עד שבימים האחרונים כמעט רוב ישראל סייעו בפעולות שלהם באופנים שונים, המביאות לעבור על השבועות... הכתות האלה שהמשיכו ברעיון הטמא הזה להקים להם מדינה לפני הזמן בלי תורה, המשיכו את בני ישראל למינוות ואפיקורסות נוראה אשר לא הייתה כמוה מיום הוסדה הארץ... ואין תימה מה שהיה החרון אף הזה ויצא הקצף מלפני ה'... ואף בשעת החורבן נהרגו גם חסידי עליון בעוון החוטאים ומחטיאים, בעוונותינו הרבים והיה החרי אף נורא עד מאוד.³⁶

יושם לב לכך, שלדעת הרבי מסאטמר, כיוון שישראל לא שמרו על שבועתם, גם הגויים לא שמרו על שבועתם והשתעבדו בישראל יותר מדי. זאת, בניגוד לעמדה הציונית, הסבורה להפך, כיוון שהגויים הפרו את שבועתם והשתעבדו בישראל

³³ רביצקי, עמ' 71-72.

³⁴ י' טייטלבוים, ויואל משה, מאמר שלוש השבועות, סימן פא.

³⁵ שם, הקדמה, עמ' 1.

³⁶ שם, עמ' ה-ז.

יותר מדי, גם היהודים נקיים משבועתם. הרבי מסאטמר מטעים שאפילו הייתה המדינה נוהגת לפי חוקי התורה, עדיין יסודה והורתה בחטא:

ואף אם יהיו כל חברי הממשלה כולם אהובים כולם ברורים אף כתנאים ואמוראים, מכל מקום אם לוקחים הממשלה והחירות מעצמם טרם שהגיע הזמן, הוי דחיית הקץ שהיא כפירה בתורתנו הקדושה ובאמונה... אף אילו היו חברי הכנסת צדיקים וקדושים, הוא עון פלילי איום ונורא ליקח גאולה וממשלה טרם שהגיע הזמן, כאשר כבר נתבאר שלאיסור השבועה והעבירה על הקץ, חל על כל ישראל אף לצדיקים גמורים.³⁷

3. מבשרי הציונות הדתית

במרוצת המאה ה-19 נמצאו במחנה יראי ה' גם בעלי דעות אחרות. הללו, המכונים 'מבשרי הציונות הדתית', בהם הרב צבי יהודה קאלישר (1798-1874), הרב יהודה אלקלעי (1795-1878), ר' אליהו גוטמאכר ואחרים,³⁸ דגלו ברעיון שהגאולה לא תתרחש בפתאומיות, אלא תתנהל לאטה מתון מתון. רעיונות אלו מתבססים על מדרשים לפיהם הגאולה נמשלה לאיילת השחר שאורה בוקע ועולה קמעה קמעה, ואחר כך הוא פרה ורבה.³⁹

הרב קאלישר יצא בשנת תרכ"ב בספרו 'דרישת ציון' בקול קורא חוצב להבות אש לייסד חברת יישוב ארץ ישראל שתשתדל לפצות את הארץ מידי הערבים ולהושיב את עם ישראל שיעבוד אותה. 'ויהי זה סיבה לראשית גאולה לארץ הקדושה אשר לאט לאט תצמיח קרן ישועה'. וכך נאמר שם:

רגשת לבי תהמה בקרבי מנעורי וכו'. כי כל איש הדבוק באהבת צורו וקונו ועמו ואדמת קדשו, זרמי דמעה על לחיו כמים רבים יזולון מאין הפוגות וכו'. הלנצח ערפל יכסה ארץ! כולם שגו ברואה אלה מפה ואלה מפה. זה יאמר מה ציון אחפשנה וכו'. הלא אין לי מחסור במקום משכנות עמים כולם וכו', ולא יעלה על לבו את הקדש והמקדש וכו'. וזה יאמר לה' אני ואהבת קדושתו תכסוף נפשי וכו'. הלא כבר נאמר אם תעירו ואם תעוררו עד שתחפץ. הלא אם יבוא העת יקרא ה' דרור ויתקע בשופר גדול פתאום לאמור צאו מן הגולה, ועלו ורשו את הארץ הקדושה עם כל

³⁷ שם, סימנים עז, פה.

³⁸ יעקב כץ, לאומיות יהודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 263-365.

³⁹ שיר השירים רבה ו, טז; יומא לח ע"א.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

היעודים הנוראים אשר בנביאים. ובגלל שני אלה הצדדים ציון היא דורש אין לה. ואחז"ל מכלל דבעי דרישה... ואיך החיוב מצד השכל והקבלה לפעול בעוז ובחיל ובכח כל אשר יש לאל יד איש הישראלי להשתדל בחברת ארץ נושבת או חברת יישוב ארץ ישראל וכו'. כי עתה עת לחננה וכו'. כי חפץ ה' בחסדו בדורנו זה להצלחת עם קדש אשר כמוהו לא היה מעת הוגלו מארץ נחלתנו וכו'.⁴⁰

הרב חיים דוד חזן, רבה הספרדי של ירושלים, שתמך ביוזמותיו של הרב קאלישר, כותב:

את הטוב נקבל מאת האלוקים אחר ההכנה הטובה, וזו משלנו היא, להכין לבבנו לקבל הטובה ההיא אשר ייטיב ה' עמנו על ידי מעשה בשר ודם... אנחנו בארץ נעשה ונצלח לתת גאולה לארץ הקדושה בחריש ובקציר ומצוות התלויות בארץ, ותשועת ה' מארץ תצמח... וזהו הצדקה שמקרבת הגאולה, שממנה תוצאות חיים וחזון לכולא בה, ואלקים משמים יסמוך גאולה לגאולת הארץ.⁴¹

יושם לב לכך, שכל מבשרי ציון היו תמימי דעים, והיו אחרים כמו הרב י"י ריינס, שהסתייגו מרעיון הגאולה, וביקשו להפריד בין ההתיישבות המעשית בארץ לבין רעיון הגאולה המשיחית המיוחלת לעתיד לבוא:

הנלהבים מרעיון הני"ל [יישוב הארץ] לא הסתפקו לברר מעלת העניין מצד עצמו, רק ראו להטיף בזה נטפי גאולה ואגלי הישועה. עד כי מקצת מהם בתמימותם ובהתלהבותם העמידו את קץ הגאולה על נקודה זו, וגזרו אומר כי כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא ביישובה של ארץ ישראל, והרבו להטות גם כמה מקראות ומחז"ל, לדעתם, ומוֹבֵן בדבר כי בזה נתנו יד לעורר ריב ומדון.⁴²

4. ארץ ישראל במחשבת הרב קוק ותלמידיו

שלא כרבני דורו, המשיך הרב קוק זצ"ל בדרכם של הרבנים מבשרי ציון, וייחס

⁴⁰ מצוטט מתוך מנחם מ' כשר, התקופה הגדולה, מכון תורה שלמה, ירושלים תשכ"ט, עמ' קנו.

⁴¹ אי"י סלוצקי (עורך), שיבת ציון, ורשה תר"ס, ח"ב, עמ' 54.

⁴² הרב י"י ריינס, 'ארחות ישראל', בתוך: בית המדרש א, קרקא תרמ"ח, עמ' 60-70; גאולה בת יהודה, איש המאורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 50-51.

למפעל הציוני משמעות דתית משיחית. הרב קוק צידד בפעילות טבעית אקטיבית: "אין דבר בעיקרי האמונה ולא בסעיפיה שיניא אותנו מן הרעיון שתהיה התחלת התנערותנו מעפר גלותנו על פי השתדלותנו בזה בכל אשר תשיג ידינו".⁴³ הרב קוק דבק בהשקפה אודות קיומה של סגולה דתית המייחדת את כנסת ישראל מתוך כל העמים. לעם ישראל כעם בחירה יש סגולה פנימית וקשר מיוחד אל הקב"ה: "ברית כרותה היא לכנסת ישראל שלא תטמא טומאה גמורה. רוח ה' ורוח ישראל רוח אחד הוא".⁴⁴ הרב הצדיק את שיתוף הפעולה עם החילוניים, בכך שיש במעשיהם גילוי "משמעות דתית בתוך החולין ובתוך הרוח המורדת, עם הפעילות המיסטית הנועות של העלאת ניצוצות אלקים וגאולתם משבי הקליפות".⁴⁵

חכמי דורו חלקו על הרב קוק באשר ליחסו לחילונים. הרבי מגור כתב על כך: "כל עוד שאינם שבים מפשע, אז הניצוצות אין בהם ממש, ומביא בזה סכנה לנפשות טהורות ונקיות".⁴⁶ וכן: "הראייה קוק נותן יד לפושעים כל עוד שעומדים במרדס ומחללים כל קדש. ואשר הוא אומר כי בזה הוא דבוק במידותיו של הקב"ה, כמו שנאמר 'אתה נותן יד לפושעים וכי', אני אומר כי על זה מתוודים: 'מפני היד שנשתלחה במקדשך'.⁴⁷ בדרך דומה הולך גם ר' חיים זוננפלד, רב העדה החרדית בירושלים:

אין דרכו זה ישר בעיני. מה לנו לפנימיותם? ה' יראה ללבב, אבל אנו בני אדם, אין לנו אלא דברים שהם נגלים ולפסוק על פי הדין וההלכה. חייבים אנו להעניש עוברי הדת בכל חומרת הדין, ואם יש לו לקב"ה סודות ונסתרות – הטוב בעיניו יעשה.⁴⁸

בעולמם של הרב צבי יהודה ותלמידיו, אמונתו של הראי"ה קוק וציפייתו האופטימית לקראת העתיד קיבלו חזות משיחית. לדעתם, כיוון שגאולת ישראל החלה להתגלות, שוב אין ממנה נסיגה ואיננה שבה ריקס. עם ישראל נמצא בתהליך מוחלט של גאולה, אלא שיש בידינו ליישר את דרכו ולהסיר מכשולים מפניו, כשם שיש בידינו חלילה להציב מכשול בפניו. אולם הללו אינם אלא

⁴³ הראי"ה קוק, על הציונות, הדביר, קובץ ז-ט, עמ' כט.
⁴⁴ אורות, עמ' סג-סד.
⁴⁵ הראי"ה קוק, ערפלי טהור, כא, עמ' 3.
⁴⁶ האדמו"ר מגור, מכתבים ומאמרים, עמ' סו-סח.
⁴⁷ האדמו"ר מגור, שם.
⁴⁸ רביצקי, שם, עמ' 158.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

גילויים ארעיים ואקראיים שאינם פוגעים במוחלטותו של התהליך. שלא כדעתו של הרבי מסאטמר, סבור הרב צבי יהודה, שהשואה היא "טיפול אלוקי פנימי, עמוק ונסתר, של היטהרות מטומאה זו [של הגלות]... ניתוח אלוקי אכזרי כדי להעלותם לארץ ישראל בעל כורחם".⁴⁹

ככל שנמסור גופנו ונפשנו למפעל האלוקי בכל האמצעים הטבעיים שבדינו, יותר ויותר יופיעו נסים ממרומים וישתלבו במסכת הטבע של עשייתנו עם אל, והנס והטבע יתאחדו באחדות מאירה.⁵⁰ מעל ומעבר למעשינו קיים כח אלוקי, המרחף מעל כל אלו ומכריח אותנו להתקדם בהתאם לתכנית האלוקית לקראת גאולתנו השלמה...⁵¹

"יש דבר עיקרי כללי", כותב הרב שלמה אבינר, "המדינה היא כולה קדש ואין בה שום פגם. היא גלוי שמיימי עילאי של 'המתזיר שכינתו לציון', כל השאר הם פרטים... בעיות וסיבוכים. אין בהם כדי לפגום ולו במשהו בכל תוקף קדושת המדינה. עצם הערך של המדינה אינו מותנה בכך אם יש בה יותר שומרי תורה ומצוות או פחות. בודאי, השאיפה היא שכל העם כולו יהיה שייך לתורה ומצוות, אבל המדינה היא קודש בכל אופן שהוא".⁵²

ד. הספר אם הבנים שמחה

הרב יששכר שלמה טייכטל זצ"ל, מחבר הספר 'אם הבנים שמחה', נולד בהונגריה בשנת תרמ"ה. הרב טייכטל, שקיבל חינוך מסורתי-חרדי, הסתופף בצלם של צדיקים וחסידים, עלה במעלות התורה וביראת שמים ואף הגיע להוראה.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הלך מצב היהודים באירופה והשתפר. הם היו אזרחים שווי זכויות וכוחם ניכר בחברה ובכלכלה. מצב זה חיזק את השקפתם של מתנגדי הציונות, שהרי ארץ ישראל כקרב הצלה לעם ישראל נראתה בימים ההם כמיותרת לחלוטין. אולם מלחמת העולם שפרצה טפחה על פניהם של אותם יהודים שדימו שאפילו הבסיס של הצלת ישראל נשמט מידי

⁴⁹ ש' אבינר, הרצ"י, יום השואה תשכ"ז, עמ' 21.

⁵⁰ הני"ל, עם כלביא, ח"ב, עמ' 195.

⁵¹ י' פילבר, תקופתנו בראי המקורות, מורשה א, (תשל"א), עמ' 31, 33; רביצקי, שם, עמ' 122, 157, 172, 176.

⁵² ש' אבינר, שיחות הרצ"י, קשת תשלי"ט, עמ' 3.

הצינונות, וגרמה לזעזוע קשה. התגובה לירעיזת האדמה של מלחמת העולם השנייה גרמה אצל רבים לעצימת עיניים, מתוך חוסר יכולת להתמודד עם המציאות החדשה. אולם אצל אחרים גרם הדבר לשינוי ערכים ולניסיון להעריך מחדש את השקפותיהם לאור המציאות החדשה. לחבורה אמיצה זו שייך גם מחבר הספר 'אם הבנים שמחה', הרב יששכר טייכטל זצ"ל, אשר לאור הזוועות הנוראות שחזה, החל לשנות את יחסו לתנועה הלאומית וליישוב ארץ ישראל. דבר שנחשב בעיניו לחילול הקדש ולגילוי כוחות הטומאה, הוערך מעתה כגילוי ההשגחה האלוקית, כסימן מובהק של הגאולה הקרובה. לשם כך כתב את ספרו, אשר יצא לאור לראשונה בבודפשט בשנת תשי"ג, ואחר כך בירושלים תשמ"ג ותשנ"ח. בספרו מרבה המחבר לדבר בשבחה של ארץ ישראל, מטעים את מצוות ישיבת ארץ ישראל ואת ההיתר להשתתף עם החילונים בבניין הארץ. המחבר מסביר מדוע קרא לספרו בשם 'אם הבנים שמחה', באמרו:

כן אני מדמה ומתאר לפני מהשמחה של אמנו ארץ ישראל, בשעה ששוב כולנו אל חיקה אחר שבי נורא כזה שעבר עלינו בעתות הללו, ועל השמחה הנפלאה הלזו שתשמח האם עם הבנים, רצוני לומר – ארץ ישראל עמנו ואנו עמה, על כן קראתי את ספרי בשם 'אם הבנים שמחה' (תהי' קיג ט) (עמ' מד).

1. מצוות יישוב ארץ ישראל

הרמב"ן⁵³ מונה מצוות יישוב ארץ ישראל כמצוות עשה ומשיג על הרמב"ם שלא עשה כך: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו... ולא נעזבנה ביד זולתי מן האומות או לשממה...". לדעת הרמב"ן מצוות יישוב ארץ ישראל כוללת כיבוש ושיבה, והיא נוהגת בכל הדורות.⁵⁴ בתוספות⁵⁵ מצאנו בדברי ר' חיים כך:

והיה אומר ר' חיים דעכשיו אינו מצווה לדור בארץ ישראל, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין, דאין אנו יכולין לזהר ולעמוד עליהם.

⁵³ בהשטותיו לספר המצוות של הרמב"ם, מצווה ד.

⁵⁴ הרב שי' ישראלי, ארץ חמדה, מורשת, תל אביב תשי"ז, עמ' יא.

⁵⁵ לכתובות ק"י ע"ב, ד"ה הוא.

אולם כבר כתב המהר"י⁵⁶ בדברי ר' חיים הללו "דאינה מיסוד התוספות" ו"הגהת תלמיד היא ולא דסמכא היא כלל".⁵⁷ הרמב"ן השיג על הרמב"ם שלא מנה את מצוות ישיבת ארץ כמצווה. 'מגילת אסתר' מתרץ את דברי הרמב"ם שאמנם מצוות כיבוש וישיבה הם מהתורה, אבל "כל זאת כשלא גלו מארצם, אבל משגלו מארצם אין מצווה זו נוהגת מטעם שנצטוונו שלא למרוד באומות וכו' שלא יעלו בחומה".⁵⁸ מחבר הספר נזקק אף הוא לנושא זה. המחבר מצטט מדברי הרמב"ן הנ"ל ומוסיף:

וה'מגילת אסתר' רוצה לומר דדעת הרמב"ם שלא מנה מצווה זו בין תרי"ג המצוות, דסובר שמצווה זו לא הוי לדורות, אלא בזמן שבת המקדש קיים וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח. והביא סימוכין לזה מדברי תוספות שכתבו בשם רבנו חיים, שבזמן הזה לא הוי מצווה. אמנם כל הבאים אחרי התוספות דחו את דברי רבנו חיים מההלכה. עיין שלי"ה⁵⁹ שכתב דהם דברי יחיד, וגם לא מסתבר טעמיה, על כן אין להשיג בדבריו. וגם המהר"י⁶⁰ האריך והוכיח להלכה כהרמב"ן הנ"ל. וכן כל גדולי הפוסקים הבאים אחרי "מגילת אסתר" הנ"ל דחו דבריו, שאין להם שרש וקיום... ובשנת תרנ"ח נדפס בוילנה קונטרס "מצוות יישוב ארץ ישראל", מגדול אחד מדווינסק, חיבור נפלא הפלא ופלא, וכל הספר מיוסד לבחון ולבקר את דברי ה"מגילת אסתר" אם יש להם קיום בהסבר דעת הרמב"ם – על מה שלא מנה מצווה זו בתרי"ג מצוות, משום דלדידה לא הוי מצווה לדורות. וסתר כל דבריו מרישא לסיפא בדברים צודקים והוכחות אמיתיות משי"ס ורמב"ם גופא. ולדידה גם להרמב"ם הוא מצווה מן התורה גם בזמן הזה, והוי מצווה לדורות. ומה שלא מנאה במנין התרי"ג, הוא מפני שאינו מתאים לארבעה עשר כללים שהניח הרמב"ם ליסוד איזה מצווה מן מצוות התורה שיבא לכלל מספר התרי"ג. וישנם כמה מצוות בתורה שהם מן התורה, ואפילו הכי לא באו

56 יורה דעה, סימן כח.

57 עיין בדברי הרב ישראל, שם, עמ' יז.

58 הרב ישראלי מיישב את המחלוקת שבין הרמב"ן לרמב"ם לפי ביאור ה'מגילת אסתר', שם, עמ' כב.

59 בשער האותיות, ח"א, דף עה ב.

60 ח"ב, סימן כח.

לכלל מספר [כלומר, לא ניתנו בכלל תרי"ג מצוות], מפני שאין בהם תנאים של הי"ד שרשים שהניח הרמב"ם בזה, והוי גם מצות היישוב כאחד מהם.⁶¹

בהמשך דבריו (בעמ' קעג'), מוסיף המחבר להביא מדברי השל"ה:

הלא רבנו השל"ה⁶² הביא דברי רבנו חיים שבתוספות כתובות, שכתב שעכשיו אין מצווה לדור בארץ ישראל, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשים באים על זה, ואין אנו יכולים לזוהר בהם ולעמוד עליהם. וכתב עליו בזה: דדברי רבנו חיים הם דברי יחיד. ועיין מהרי"ט (שם) שכתב על דברי התוספות הללו, דלא מדברי תוספות הם, אלא מאיזה תלמיד טועה, ודחאו מההלכה, וגם לא מסתבר טעמיה, דעל זה נאמר "צדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס'" (הושע יד י'), דודאי מי שדר בארץ ישראל ואינו מקיים מה שמחוייב לקיים, אז הוא פושע. אבל המקדש עצמו ומקיים... אז אשריו. ומה שאמר שאין אנו יכולים לזוהר בהם, זה הדבר אין מובן אצלי, דלמה אין יכולין לזוהר, ומי הוא המונע, על כן אין להשגיח בדבריו.

2. חטא המרגלים

משורר תהלים מעיד על המרגלים שחטאם היה "וימאסו בארץ חמדה" (תהי' קו כד). על סמך פסוק זה מתאר ר' יצחק עראמה⁶³ את חטאם באמרו:

כי לא היה מורד לבב [בלבד], רק דמאיסא עליהו, וכמו שאמר בכתוב 'עטפכם אשר אמרתם לבו יהיה והבאתי אותם וידעו את הארץ אשר מאסתם בה' (במ' יד לא), ואמר המשורר: "וימאסו בארץ חמדה" (תהי' קו כד). ומיאוס הארץ... הוא הענין אשר עמד עלינו לכלותנו בכל הדורות, ובעבורו גלינו מעל ארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו והיינו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לסביבותינו. ואין שום מבוא [=פעולה] לשוב אל שלמותנו כי אם בשובנו אליה.

לאורך כל ספרו מטעים ר' יששכר טייכטל את הצורך לאהוב את ארץ ישראל, ושאהבת הארץ היא המפתח לגאולה, ומקוץ על חוסר אהבתה שהוא

⁶¹ דברי המחבר בספרו עמ' קסה. וראה גם בעמודים קסח, קעא, געא, ובמבוא, עמ' 12.

⁶² שם, דף עב ב.

⁶³ בספרו 'עקידת יצחק', שער שבעים ושבעה.

ליקוי של כל הדורות:

ואילו היו החרדים נותנים ידם לעוסקים במפעל הקדוש הזה לפני ששים, חמישים או ארבעים שנה, והיו מלהיבים את לבות בני ישראל להשתתף בזה, אז כמה הרחבה הייתה לנו בארץ, וכמה וכמה אלפים מבני ישראל היו מתיישבים שמה והיו ניצלים ממות לחיים, והיו מקיימים בזה הצל לקוחים למות (משלי כד יא). אבל כעת שהתנגדו לזה, ולא די בהתנהגותם לחוד, עוד גרמו להעלות איזה שנה בלבנות הפשוטים מן החרדים לעסק בנין הארץ, עד שאם אחד פותח פיו לדבר ולהתלהב עצמו לבנין ארצנו, הוא משוקץ ומתועב בעיניהם, והכל גוערין בו - אתה ציוניסט ושקץ ומתועב, וגרמו בזה באמת מיאוס ושיקוף לארץ חמדה. ואיש הפשוט שאין לו דעת עצמו להכריע מדעת התורה אם זה אמת או לא, ורוצה שיחזיקו אותו לחרד וחסיד - הוא צועק ככרוכיא על הרוצה להתעסק בבנין הארץ: אתה פושע וציוניסט, ובזה הוא מבאיש את ריחו ואת ריח ארצנו הקדושה... ואם שכמה מן התלמידי חכמים האמיתיים חושבים בלבותיהם מחשבות טובות במפעל הקדוש הזה, ומוזים אמת בלבבם שרק זה תכליתנו - לקומם ולכונן את בית חיינו ולחונן את ארצנו ולרצות את אבניה ועפרה, אבל נשאר רק מחשבה טובה בלב בלבד, כי לא ימלא נפשו להוציא מחשבתו בדבור, כי ירא וחת מהגערות שיגערו בו ויעשו אותו לשיקוף ומתועב ולציוניסט. וזה היו מפיצים שנה ושנה בעולם החרדי נגד הכת שנתנו לבם לבנות את ארצנו על תילה, וממילא גרמו בזה גם מיאוס לארץ חמדה, ונפלו בעבירת המרגלים שעליהם נאמר "וירגנו באהליהם וימאסו בארץ חמדה" (תה' קו כד-כה).

המחבר מטעים שהמרגלים היו נגועים בנשיאותם, וחששו שאם יבואו לארץ יאבדו את נשיאותם, ויהושע וכלב התווכחו עמם:

ואעפ"כ לא הועילו בטענתם לנצחם, יען שהמרגלים היו משוחדים בנגיעה שהייתה טמונה בלבם. כמו כן הוא בזמננו. אפילו רבנים ורביים וחסידים - לזה יש רבנות טובה ולזה אדמו"רות טובה, ולזה עסק טוב או פאבריק [בית חרושת] טוב, או משרה טובה ונכבדה עם סיפוק גדול, אשר מורא עולה על ראשם, אם ילכו לארץ ישראל יתרופף מצבם" (עמ' לח).

המחבר מדגיש שמשה שלח אנשים כדי שיחזרו ויספרו בשבת הארץ, ובזה יעורר חשק וחמדה לארץ הקדושה. ומוסיף:

ועתה למה לא נעשה כן גם אננו. לדבר ברבים בשבח הארץ וממעלותיה ומגנות ארצות הגולה, כדי לעורר חשק וחמדה בליבות אחינו בני ישראל לארץ ישראל, ובזכות זה נזכה באמת אל הגאולה האמיתית אשר כבר הגיע זמנה (עמי רנה).

3. ארץ ישראל מושגחת ישירות על ידי הקב"ה

הרעיון שהקב"ה מנהיג את העולם כולו על ידי מתווכים, אבל ארץ ישראל נתונה להשגחתו הישירה, מפותח בהרחבה בפירוש הרמב"ן לויקרא יח כה. הרעיון מוזכר גם בדברי הרב המחבר המצטט מדבר רבותינו חכמי האמת:⁶⁴

איך ארץ אחת הניח ה' תחת ידו וממשלתו ולא מסרה לידי שום שר, באמרו: זאת הארץ אני מניח לי ולממשלתי, ובעת שאמצא אדם עלי ארץ אשר יהיה כלבבי וכרצוני – אשימנו כחותם על לבי ואושיבנו בארץ הזאת. ויעמוד ישר תחת השגחתי וממשלתי בלי אמצעות איזה שר משרי מעלה, כאשר עמי הארץ אשר מקבלים השפעת השי"ת באמצעות שר שלהם. וכן נאמר במדרש⁶⁵ "חביבה ארץ ישראל שבחר בה הקב"ה". אתה מוצא כשברא העולם חלק הארצות לשרי האומות ובחר בארץ ישראל. מנין? שכן משה אמר "בהנחל עליון גויים" (דבי לב ח), ובחר לחלקו ישראל, שנאמר "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו" (שם ט). אמר הקב"ה: יבואו ישראל שבאו לחלקי וינחלו את הארץ שבאה לחלקי (עמי נב).

כיוון שכך, מובטח לנו שארץ ישראל תחזור לעם ישראל. המתבר תומך דעתו בדברי המהר"ל⁶⁶ המסביר שכל דבר המנוגד לטבע איננו יכול להיות דבר קבוע, שכן הטבע מתגבר על המנוגד לו, ומכיוון שטבע העולם הוא שלכל עם יש ארץ משלו, והקב"ה בחר בארץ ישראל לעם ישראל, העובדה שארץ ישראל איננה שלנו היא תופעה זמנית בלבד, וסופה לחזור אלינו (עמי נד; רעג-רעד).

4. התחלת הגאולה בידי אדם

כבר דובר לעיל על המחלוקת הנטושה בין אסכולת הסבורים שיש להתחיל בפעילות אנושית ובהשתדלות ביישוב הארץ, והקב"ה יסייע, לבין אלה שלדעתם,

⁶⁴ ראה מקורותיו בזהר ובמקורות אחרים, עמי נב, הערה 48.

⁶⁵ תנחומא, ראה ח.

⁶⁶ נצח ישראל, פרק א.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

אין לנקוט שום יוזמה לקירוב הגאולה, ויש להמתין בסבלנות עד בוא עתה. הרב המחבר מטעים את החיוב לפתוח בהשתדלות אנושית למען יישוב ארץ ישראל, כדי שהקב"ה ירצה את מעשינו וישלח ברכה במעשה ידינו:

והעיקר שה' יתברך ממתין לנו שאם נהיה חושקים וכוספים מעצמנו תחילה לישוב בארצנו, ולא לחכות עד שהוא יביאנו מעצמו אליה, על כן אמר לנו "ונטעתים בארץ הזאת באמת" (יר' לב מא). היינו, שאנו מרצוננו נחשוק ונשתדל לזה באמת בכל מאמצי כוחנו ואז הוא יגמור בעדינו לטובה (עמ' לז).

המחבר מוכיח רעיון זה מספר הזהר:⁶⁷

וכן כתב בזהר גבי בנין שלמה, אף שנבנה מעצמו, מ"מ חכה הקב"ה על מעשה ידינו תחילה, ואחר כך גמר ה' את הבנין. וכן צריך להיות אצלנו לענין יישוב ארץ ישראל, שאנו נשתדל בכל מאמצי כוחנו כאשר ידינו מגעת, ואז יגמור ה' מעשינו, ויהי נעם ה' עלינו לכוננה עלינו להצליח במעשה ידינו (שם).

המחבר מעמיד דבריו על מה שנכתב בכוזרי:⁶⁸

העון הזה [שאין רבים נכספים לשוב לארץ] מנענו מהשלמת מה שידענו בו בבית שני, כי כבר היה ראוי הענין האלוקי לחול כאשר בתחילה, (ר"ל כמו שאמרו חז"ל⁶⁹ אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, כלומר שראויה הייתה הגאולה השניה להיות נצחית, אלא שגרם החטא. לפי המהרשי"א ביומא שם, החטא שלא שבו כולם), אילו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפיצה. אבל שבו מקצתם ונשארו רובם בבבל.

המחבר מוסיף:

וכן הוא עד היום אנו אומרים בפינו ובלשונו, ולבנו אין עמנו להתעורר כוסף נפשנו בפעולת ארץ נושבת, להרבות שמה החזרת עם בני ישראל ולחזק היישוב. וזה הגורם לכל הצרות שהגיעונו (עמ' קטז).

⁶⁷ פרשת נח, ח"א, דף עד א.

⁶⁸ ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, ב כד.

⁶⁹ יומא ט ע"ב.

יהושפט נבו

מקורות נוספים שמורים עם המחבר להוכחת דבריו. ביחזקאל נאמר: "ואתה בן אדם כה אמר ה'... לאדמת ישראל קץ, בא הקץ על ארבע כנפות הארץ, עתה הקץ עליך" (ז ב-ג).
אומר המחבר:

הפשט בזה הפסוק מבואר מעצמו... כשישתדלו ישראל לעשות קץ לאדמת ישראל, לפצות אותה, אז יבוא הקץ לישראל על ארבע כנפות הארץ. וממילא עתה, לפי זה, "הקץ עליך", היינו שהוא בידך. ובכל עת שתתן לבך לזה, אז תשיג אותו, וגם מן השמים יסייעו בידך, אך העיקר תלוי בנתינת הלב מישראל לזה.

עוד מצייין המחבר אודות ארץ ישראל את שעלינו לעשות למענה:

לרומם קרנה בכבוד, ולהראות לפני כל עד כמה החיוב עלינו לבנותה ולשכללה ולכוננה עליון ולהרימה מעפרה, ושכל אחד מישראל ישתדל בבנין ארצנו הקדושה ושבוה תלויה כל גאולתנו. וארץ ישראל, שהיא האם של האומה הישראלית, כמבואר בירושלמי,⁷⁰ מתגעגעת וממתנת עלינו בכליון עיניים שנשים לבנו עליה לכוונה וליסדה ולהרים חומותיה על דגל הכבוד, כולנו מגדולינו ועד קטנינו (עמ' כט).

יתר על כן, ההתקבצות של עם ישראל בארץ ישראל יש בכוחה לקרב את הגאולה:

ואחר שבארתי בעז"ה שגאולתנו שאנו מצפים לה כל כך תהיה לאט לאט, ממדרגה למדרגה, נבין מה שהביא ה"חתם סופר" בדרשותיו שנדפסו מקרוב, שנראה מדברי הרמב"ם שיתקבצו ישראל תחילה יחדיו לארץ ישראל קודם ביאת המשיח, ואף בלי בנין בית המקדש, וכן מצאתי בספר "שבילי אמונה" לנכד רבנו הרא"ש, שכתב בשם המדרש: מסורת אגדה היא, שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגלויות. שקודם הגאולה יתנדבו הרבה מישראל לדור בארץ ישראל ולהתיישב שם מארבע פינות העולם. וכאשר יתיישבו שם הרבה וירבו להתפלל בהר הקודש, ישמע הבורא יתברך ויקרב קץ הגאולה (עמ' קא-קב).

ועתה בוא ברוך ה', ותראה כי מה שכתבתי שרוח טהרה יערה ה' עלינו דוקא בשובנו ובהיותנו בארץ ישראל, ולא בהיותנו יושבים בארץ העמים.

⁷⁰ ברכות ב.ח.

מפורש בדברי הנביא יחזקאל (לו כד-כח) דאמר: "ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם. וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם... ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם. וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים". הרי מקרא מפורש, דרך אחרי בואנו לארץ אבותינו נזכה שימול ה' את לבנו לאהבה אותו ולעבדו בכל לבנו ובכל נפשנו (עמ' פו).

5. היסח הדעת מארץ ישראל

הדבקות בגולה והיסח הדעת מארץ ישראל גורמים לצרות רבות: "וכן ראיתי ביעבי"ץ⁷¹ כתב גם כן דעל היסח הדעת מארץ ישראל באים מיד הגזירות הקשות על ישראל. וזה אמת וברור, והוא סוד הגלות" (עמ' עב). רעיון זה מקבל כיוון אקטואלי בדברי המחבר, שכתב את ספרו בעיצומה של השואה. המחבר מצטט מדברי הגאון הקדוש ר' בונים מפשיסחא, שדרש על הפסוק משכני אחריך נרצח, (שה"ש א ד). בקניית בהמה יש שני סוגי קניין (קדושין כב ע"ב): יש הקורא לבהמה והיא נמשכת אחריו, ויש המכה את הבהמה במקל והיא רצה לפניו. במקרה הראשון הבעלים הולכים לפניו, במקרה השני - מאחור. כך בעניין ארץ ישראל: אם נשמע לקול הקב"ה הקורא לנו לשוב לארץ ישראל, ניגאל ללא צער וכאב, מה שאין כן, אם לא נעלה לארץ מעצמנו אלא נמתין למקל שיכה אותנו, אז תהיה הגאולה מלווה בייסורים.

ואחזק את דברי רבנו עם דברי המדרש⁷², דכל ההכאות באות על ישראל משום שאין מבקשים את ארץ ישראל, אבל לאחר ההכאות הם כבר רצים לארץ ישראל. וכאשר מעשים דזמננו מוכיחים, דכולם היו רצים לארץ ישראל אם היו יכולים, אם היו מניחים אותם לילך, אף אלו שהתנגדו מעולם לתנועת העלייה. (עמ' 12-62).

המחבר מוכיח מתוך ההיסטוריה שקהילות שלא נענו לקריאת העלייה בימי בית שני, שילמו על כך מחיר כבד. ברשימי⁷³ מובא שבימי עזרא אלה שישבו בגולה בשלווה לא עלו, ורק העניים והמדוכאים עלו עם עזרא. המחבר מביא מיסדר

⁷¹ יסלם בית אלי, הקדמה, דף יג א.

⁷² מדרש תהלים, מהדורת בובר, פרק יו.

⁷³ לקדושין סט ע"ב.

הדורות' שמצטט בשם רבנו הסמ"ע שראה בספר 'מעשה נסים' לרבנו אליעזר מגרמייזא בעל 'הרוקח', שעזרא שלח איגרות לכל ערי הגולה שיעלו אתו לארץ ישראל, ובניהם לעיר וורמס שבאשכנז שגרו בה יהודים, אולם תושבי הערים השיבו: "שבו אתם בירושלים הגדולה ואנחנו נדור פה בירושלים הקטנה". כי היו חשובים מאוד בעיני השרים והערלים, והיו עשירים גדולים וישבו שם בשלום ובשלווה. ומובא בשם הסמ"ע שעל כן שכיחות גזירות גדולות וקשות בארץ אשכנז ובקהילת וורמייזא במיוחד, כיוון שלא שמעו לקריאת עזרא לעלות לארץ (עמ' מ). גם היום אין המצב שונה. המחבר בא חשבון עם עשירי ישראל המעדיפים לשבת בחו"ל סמוכים על סיר הבשר:

ועל פי זה גם אנו נאמר בטעם הצרות שיהיו לנו קודם ביאת המשיח... אם הגאולה הייתה מתוך טובה ושלוה והשקט בין העמים, היו נמצאים הרבה הרבה מאחינו בני ישראל שלא היו רוצים לצאת, כי מה חסר להם פה בגלות, המה עשירים וחשובים ושנים בין העמים, כמו הרוטישלדס והבאראנען [=ברונים] מישראל שהשיגו גדולה וכבוד ונתרוממו לשרים וחורי ארץ, מה להם למשיח ולארץ ישראל. להם יש פה משיח וירושלים, ואינם צריכים למשיח יותר טוב ממה שיש להם פה... (עמ' עא).

6. הגאולה כנס גלוי או נסתר

לשאלה המפורסמת אודות ראשיתה של הגאולה, אם תתרחש כנס גלוי או באופן טבעי, עונה המחבר:

זה תלוי במעשינו ובהתנהגותנו. אם ננהג עצמנו בדרך התורה, לקיים מצוות ככל הכתוב בתורה הקדושה, אז נזכה לגאולה בריש גלי, בנס נגלה ומפורסם למעלה מן הטבע. אבל אם ח"ו נהיה בבחינת אין עושין רצונו של מקום, אזי תהיה הגאולה ע"י נס המלוכש בטבע, ותהיה נעשית ע"י השתלשלות הטבע. (עמ' צו).

המחבר נזקק למדרש:⁷⁴

כתוב אחד אומר "מגדולי" (שמ"ב כב נא), וכתוב אחד אומר "מגדילי" (תהי' יח נא) - א"ר יודן: לפי שאין הגאולה של אומה זו באה בבת אחת אלא קימעה קימעה ומהו "מגדילי"? שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל. לפי

⁷⁴ שוחר טוב, מהדורת בובר, פרק יח, אות לו.

שהם שרויין בצרות גדולות, ואם תבוא הגאולה בבת אחת, אינם יכולים לסבול ישועה גדולה שהיא באה מתוך צרות גדולות, לכך היא באה קימעה קימעה ומתגדלת והולכת ולכן היא משולה הגאולה כשחר, שנאמר "אז יבקע כשחר אורד" (יש' נח ח). ולמה נמשלה כשחר? שאין לך אפילה גדולה מאותה שעה הסמוכה לבוקר. ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה, כל הבריות נלכדין. אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחילה, ואחר כך גלגל חמה עולה ומאיר, ואין בריה נלכדת, שנאמר "ואורח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום" (מש' ד יח). לאמור - כאשר הגאולה מתרחשת בדרך נס, היא באה בבת אחת שלא בהדרגה. אולם כאשר הגאולה מתרחשת בדרך הטבע, היא צריכה להעשות קמעה קמעה, כדי שלא תזיק. אולם גאולה בבת אחת יכולה להתרחש רק אם זכו, בעוד שבמצב של לא זכו, כיוון שהגאולה כרוכה בחבלי משיח קשים, ראוי לה שלא תבוא בבת אחת.⁷⁵ (עמ' צז-צח).

המחבר מבאר בדרך זו את גאולת בית שני, על פי הגמרא בברכות (ד ע"א): "מלמד שראוי היה להעשות להם (בימי עזרא) נס, אלא שגרם החטא". כיוון שבעקבות החטא עם ישראל לא היה בבחינת 'זכו', לא אירע נס גלוי, והגאולה התרחשה בדרך טבעית, ברשיון מלכי פרס. לפיכך גם לא נגאלו בבת אחת, אלא קמעה קמעה. בית המקדש נבנה רק כעבור שמונה עשרה שנה, וחומות ירושלים נבנו מאוחר יותר בידי נחמיה.

המחבר משיב כאן לרבי ממונקטש בעל 'מנחת אליעזר',⁷⁶ שהתנגד באופן נמרץ לציונות. לדבריו, לפי שיטת הרבי ממונקטש, הגאולה תתרחש בדרך נס, ולכן אין מקום להתערבות אנושית כדי לקרבה. אבל, טוען המחבר, הרבי ממונקטש, ברוב גדלותו, שפט את כל העולם בהתאם למדרגתו, שהוא בבחינת 'זכה' והווי לנס גלוי. אבל לאמתו של דבר, אומר המחבר, אנו בבחינת 'לא זכה', ולכן הגאולה תיעשה בדרך הטבע, ולפיכך יש צורך בהתערבות אנושית כדי לקרבה. יתר על כן, אומר המחבר, אילו היה הרבי ממונקטש חי אתנו כיום והיה רואה את הזוועות הנוראות, היה אף הוא מודה שנעזב את הגלות ונעלה לארץ ישראל.

המחבר מוכיח שהגאולה תתבצע בסיוע מלכי האומות. הרמב"ן, בהתייחסו לפסוק "האלף לך שלמה" (שה"ש ח יב), כתב:

⁷⁵ וראה רש"י לסנהדרין צז ע"ב ד"ה דיון לאבל; אור החיים לויקרא כה כז.
⁷⁶ ראה לעיל, הערה 33.

יהושפט נבו

ראשית הגאולה העתידה תהיה עפ"י רשיון המלכויות, ויהיה קצת קבוץ גלויות. ואח"כ יוסיף הי"ת שנית ידו, כדכתיב "ושב את שבותך" (דב' ל ג), ואח"כ "ושב וקבצך מכל העמים".

וכן כתב הרד"ק לתהלים קמו ג:

כי לה' לבדו התשועה והוא יסובבנה ע"י בני אדם, כמו שסובב תשועת גלות בבל ע"י כורש. וכן לעתיד יסבב גאולת ישראל ע"י מלכי הגוים שיעורר את רוחם לשלחם.

וכן כתב רבנו בחיי לויקרא יא ד-ז:

למה נקראת אומה זו [=אדום] חזיר? שעתיד להחזיר עטרה ליושנה.⁷⁷ והענין, כי שני המקדשים ניבנו על ידי ישראל, מקדש הראשון בנה שלמה... בית שני זרובבל... ברשות כורש. אבל הבית השלישי - עתידה אומה זו לבנותו, וזהו שאמרו "עתיד להחזיר העטרה ליושנה", לפי שהוא החריבו וכו'...

7. שיתוף פעולה עם החילוניים בבניין הארץ

שאלה שניסרה בחלל עולמם של מבשרי הציונות הדתיים הייתה, האם ראוי לשתף פעולה עם בוני הארץ החילוניים פורקי עול תורה ומצוות.⁷⁸ הרב המחבר נדרש לנושא זה בהרחבה.

האדם הפשוט הבונה את הארץ מעלתו גדולה מצדיק הקם לערוך תיקון חצות:

נראה לי דהאיש הפשוט הזה שבונה את הארץ בלי שום כונה לשמים, רק לטובתו - עושה בזה תיקון יותר גדול בעולמות עליונים ממה שעשה איזה צדיק, יהיה אפילו גדול שבצדיקים, עם תיקון חצות שלו בבכיות וקינות על השכינה והגלות, שבדאי עושה בזה תיקון גדול. אבל עם כל התיקון שעשה, לא הגיע לתיקון שגורם איש הפשוט במעשה ידיו במה שנבנה בפועל, אף בלי שום כונה לשם שמים.

וכן כתב היחתם סופר' דהחרישה והזריעה בארץ ישראל הן כמו קיום מצוות

⁷⁷ ויקרא רבה, סוף פרשה יג.

⁷⁸ ראה לעיל, הערות 45-46.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

תפילין או סוכה או לולב⁷⁹ (עמ' סב).

בעת הגאולה לא תידחה שום נפש מישראל, אפילו של הכופרים:

הנך רואה שאפילו לאלו הכופרים הגמורים, עובדי ע"ז, שאין לך דבר יותר חמור מזה, כמבואר בשבועות (ג ע"א), אעפ"כ לא דחה אותם הקב"ה משמחת הגאולה. בגלל כן ברור לי, שגם עתה בעת שנוכה לגאולה בב"א, בודאי לא תידחה שום נפש מישראל, אפילו מן הפושעים והמורדים היותר גדולים הנמצאים בזמנו, מה גם שבימינו כמעט אינם נמצאים כאלו שהיו בבחינת יודעים את ריבונם ומכוונים למרוד בו, ח"ו, רק המה כתינוק שנשבה בין העכו"ם... " (עמ' עח).

המחבר שואל "איך יתכן שהקב"ה יתחיל בגאולה ע"י עובדי רצונו וע"י אנשים שאין ניכר בהם שום לחלולית של יהדות ח"ו". ומשיב על פי הגמרא בסנהדרין צז ע"ב, לפסוק "לכן יחכה ה' לחונכם" (יש' ל ח), שרש"י פירש שם שהוא עצמו מחכה ומתאוה שיבוא המשיח. ואם כן, מי מעכב? התשובה - מידת הדין מעכבת.

והנה מבואר בספר המקובלים שבעת שהשי"ת רוצה לעשות איזה דבר גדול בעולם שנוגע לעליונים בשמי שמים ולתחתונים בארץ, אז הי"ת מעטף דבר זה בכמה מיני עיטופים, ואפילו באמצעים שאינם נאים ועוד הם כעורים, כדי שלא ירגישו בזה הדינים והמקטרגים. ואלמלי היה נעשה בפומבי, תיכף היה עולה המקטרג לקטרג, ומידת הדין הייתה מעכבת בדבר (עמ' קלד-קלה).

תשובה אחרת מביא המחבר בשם המהר"ל⁸⁰ המסביר שבניין הארץ בידי החילוניים הוא רצון ה' ותכליתו ויסודתו בהררי קודש:

ועתה יש לך להבין... כי מלכות ישראל הקדושה, שיש לה מדרגה אלוהית פנימית, היא צומחת מתוך מלכות בלתי קדושה. שכך ראוי למלכות שיש לה מעלה אלוהית, מעלה פנימית... וכן תמצא, שהפרי כאשר הוא בלתי נשלם, הוא בתוך הקליפה, עד שהפרי גדול ועומד על שלמותו, ואז כאשר הפרי גדול - נפסדה הקליפה מכח גידול הפרי. שכל דבר שיש לו מדרגה פנימית, הוא יוצא מתוך דבר שהוא חיצון לו, ולכן היה גדל משה רבנו

⁷⁹ בחידושו לסוכה לו, ד"ה דומה לכושי.

⁸⁰ גבורות ה', פרק יח.

ע"ה בבית פרעה, להיות יוצאת המדרגה הקדושה האלוהית שהייתה למשה, מתוך דבר חמרי... הרי כל דברי רבותינו גדולי עולם... עולים בקנה אחד, שכל דבר גדול צריך לצאת מדברי חול, ואז עולה ונתעלה למעלה ולמעלה (עמי קלו-קלו).

הסבר נוסף מביא המחבר בשם הרבי מויז'ניץ, ר' ישראל הגר, שאמר:

שלא רצה להשתתף ולאסור הציוניסטען, מפני שלדעתו הוא סיבה מן השמים שתיבנה הארץ על ידיהם. מפני שהבריונים החריבו את ארצנו ואת בית מקדשינו, על כן הם יבנו ארצנו כעת, ובוה יתקנו את אשר קלקלו (עמי קמט).

הסבר נוסף מעמיד על החשיבות של מרובים העושים את המצווה:

"ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד" (זכריה ג ט). ואחר שכן הבטיח הנביא בשם הי"ת, אין לנו להתחכם ולומר כי בוני הארץ אינם נראים לנו, ואיננו רוצים להשתתף עמהם כי המה עוברים על רצונו יתברך, תדע כי זה היא מסימת עינים של הסיים, ר"ל, לעכב עלינו מלעשות הבנין בהסכמת כולנו, או להיות בכלל מרובים העושים את המצווה, כי אינו דומה מועטים העושים את המצווה למרובים העושים את המצווה,⁸¹ כי עלינו לעשות את שלנו, שלא להתרשל בזה, ולהשתתף עם כל הבונים אותה, והי"ת יעשה את שלו לקיים "ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד" (עמי קנה-קנט). וכמו שכתב רבנו השל"ה⁸² שעל כן נקראים אנחנו "כנסת ישראל" - כי כולנו מכונסים ומתייחדים בסוד אחדותו יתברך, ועל כן יש למנוע שלא להתקוטט ושלא לעשות מחלוקת בישראל (עמי שמו).

המחבר מביע את דעתו באמרו:

ודע, דכל מה שכתבתי על בוני הארץ וכיניתי אותם בשם רשעים ח"ו, כל זה כתבתי לפי דעת הקנאים שמכנים אותם כן, מפאת שבוני הארץ אינם נראים בעיניהם שהם שלוחי דרחמנא ויסודתם בהררי קדש... אבל לי

⁸¹ תו"כ לויקרא כו ח.

⁸² בשער האותיות, שער א. לנושא זה ראה גם דברי הרב יעקב הופמן שכיהן כרבה של פרנקפורט בין השנים 1922-1937, בספרו של י צור, יעקב הופמן האיש ותקופתו, אוניברסיטת בר אילן, ירושלים תשנ"ט, עמ' 12.

ההתייחסות לעלייה לארץ ישראל במחשבת הדורות

עצמי, אין נראה כן ואין דעתי מסכמת אתם, שבעיני המה אינם רשעים אלא זרע אמת, זרע אברהם יצחק ויעקב, זרע בחונים, ורק הם כתינוק שנשבה בין העכו"ם (עמ' קמ).

בסיום ספרו קורא המחבר קריאה לבני עמו:

על כן ארימה קולי אל בני דורנו, אשר עברו בכור הברזל הנורא והקשה... ננסה נא אך הפעם לקיים את דברי חז"ל כפשוטם, שהודיעו אותנו פעמים אין מספר, שכל תקותנו היא רק באופן שנתאחד באחדות גמורה בלי פירוד, וכמו שהבאתי למעלה ממדרש ומשי"ס. ואז נראה אמיתות דבריהם, כי נשיג את המטרה שאנו חפצים, ונזכה לישועה האמיתית בעזר הבורא. ועל כן עלינו להבריא [מלשון ברת, לאחד] את כל האומה הקדושה מקצה אל קצה. והבריא התיכון הזה שיבריא [=שיחבר] אותנו מקצה אל קצה, יהיה דוקא במפעל הבנין של יישוב ארצנו הקדושה, שרק מצווה זו מסוגלת לזה (עמ' שנה).

כאשר סיים המחבר לכתוב את ספרו, מצא שיש בו י"ח פרקים, היינו האותיות ח"י, וראה בכך סימן, ו"סימנא מילתא לטבא" (הוריות יב ע"א). "סהדי בשחק שלא הייתה לי שום כוונה מתחילה לסיים ספרי בתיבת ח"י, אלא אח"כ, כאשר ציינתי באותיות, מצאתי שהסיום הוא במלת חי. ועל זה שמחתי מאד, כי אני רואה בזה כהסכמה מן השמים על כל הדברים שהעליתי בספרי זה" (עמ' שסג).